

ԲԱՐԳԷՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԺՈՂՈՎԻ ԹՈՒԱԿԱՆԸ ԵՒ ՏԵՂԸ.

Շատերի համար գուցէ մեր այս յօդուածի վերնագիրը տարօրինակ կ'ընդունուի, քանի որ մեր հայեացքն այդ խնդիրների մասին յայտնի է հետաքրքրուողներին¹ և մենք այժմ էլ ոչ մի առիթ չունինք փոխելու մեր արտայայտած կարծիքը: Մեզ թուում էր, թէ վերջնականապէս պարզուած է, որ Բաբգէնը իւր յայտնի ժողովը դուժարել է 505/06 թուականին և Դուինում: Բայց դուրս է գալիս, որ այդ կասկածի է ենթարկուում Վիեննայի Միթրարեան երկու հայրերի կողմից, որոնք քաջածանօթ են հայ բանասէրներին և որոնց կարծիքը կարող է նշանակութիւն ստանալ այդ խնդրում: Կասկածի ենթարկողներն են Հ. Հ. Գաթըր ճեան և Ն. Սկինեան:

Վերջինս, Վիեննայի Միթրարեան երիտասարդ ազագայ խոստացող եռանդուն և աշխատասէր բանասէրներից մէկը, «Հանդէս ամսօրեայի» սոյն 1908 թուականի յունիս տետրակում մի աշխատութիւն է սկսել տպագրել «Կիւրիոն կաթուղիկոս Վրաց, պատմութիւն հայ—վրական յարաբերութեանց եօթներորդ դարու մէջ» վերնագրով (էջ 166—172): Այդ յօդուածի մէջ խօսելով Զենոնի Հենոտիկոնի ընդունելութեան մասին (Հանդէս, էջ 169), ասում է. «Բաբգէնն էր այն ժամանակ Հայոց կաթուղիկոսը (506/07—512/13): Պատասխանելու համար կայսեր խնդրանքին ու Հենոտիկոնին, գումարուեցաւ ժողով մը: «Դումարման

1) Հմմտ. մեր Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den syrischen Kirchen, 1904. էջ 31—39.

տեղն այս անգամ Դուին Հայոց ոստանն եղած չէ, համարձակութեամբ, այսինքն Վաղարշապատ Մայր եկեղեցւոյ մէջ, անշուշտ ասիկա աւելի կենդրոնական ըլլալով Վրաստանէն, Աղուանից և Սիւնեաց երկիրներէն գալու եպիսկոպոսաց համար: Այս տողերին ապա աւելացնում է հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Եւրոպական Հ. Յ. — Իրաւախօհ, կեղծիքը և այլն, Բ. (անախագ) Հմտ. Յովհ. պատմաբան, 36. «Բարգէն առնէ ժողով եպիսկոպոսաց Հայոց, Վրաց և Աղուանից ի նոր Քաղաքի ի Սուրբ կաթողիկէին ի մայրն եկեղեցեաց Հայոց: Տէր Միւսէլման Ե. Է. Die armen. Kirche, թ. 32. անիմանալի պատճառաւ Դուին կհամարի ժողովատեղին: Այս մասին տես մեր մատենախօսականը Հանդ. Ամս. 1904. էջ 212»:

Այդպիսով մեզ վրայ պարտականութիւն է ընկնում բացատրելու, թէ ինչու մենք Դուինն ենք համարում ժողովատեղին, Բայց նախ քան մեր բացատրութեանն անցնելը, կարևոր է ծանօթանալ Հ. Հ. Գաթրճեանի և Ակինեանի ընդդէմ պատճառաբանութիւններին հետ:

Մատնացոյց արուած Մատենախօսականի մէջ Հ. Ն. Ակինեանը (Հանդէս ամս. 1904, էջ 211—212) խօսում է Բարգէնի ժողովների (!) մասին և դալիս է հետեւեալ եզրակացութեան. Բարգէնը գումարել է 3 ժողով. առաջինը տեղի է ունեցել Կաւատայ ԺԸ. տարին Այդթուականի համար էլ Հ. Ակինեանը կասկած է յարուցանում հետեւեալ կերպով (Հանդէս ամսօրեայ 1904. էջ 42. «Կաւատայ 18. տարին որոշելու համար պատշաճ կհամարենք Հ. Գաթրճեանի «Հանգանակ Հաւատոյ» երկին հրատարակողին սուր և միանգամայն ճիշտ դիտողութիւնն յառաջ բերել, որ ցարդ մեր և այլոց ուշադրութենէն վրիպած էր. Կաւատ ըստ նորագոյն քննութեանց (Նեօլոգիկէ) թագաւորած է 488-ին. ըստ այսմ այս թուղթն գրուած ըլլալու է 506-ին, Սակայն Կաւատայ թագաւորութիւնն իբր 4 տարի ընդհատած է Ջամասպայ ապրտամբութեամբն՝ յամին 496, Արդ խնդիր կրնայ յառնել թէ ինչպէս կհաշուէին Հայք Կաւատայ թագաւորութեան

տարիներն. արդեօք այս 4 տարին իւր կառավարութեան
 թուականէն կհանէին, թէ մէկտեղ կգումարէին: Հիմակ-
 ուան ժամանակս յայտնի բան է և որոշ գիտենք, թէ ինչ-
 պէս գործածած են Պարոկաստանեայք և մեր Հայք. այսինքն
 թողլով մէկդի Զամասպայ թագաւորութեան 4 տարին,
 հաշուելով միայն իւր կառավարութեան տարիները, Ըստ
 այսմ Կաւատայ ԺԸ. տարին կըլլայ 510: Իւր կողմից այս,
 ինչպէս յետոյ կտեսնենք, միանգամայն սխալ դատողու-
 թեանն ու հաշուին Հ. Ն. Ակինեանն աւելացնում է (Հանգ.
 ամս. 1904. էջ 211 շտր.). «Ըստ այսմ պէտք է ենթադրել
 թէ Բարգէնի Ա. թղթին մէջ յիշուած ժողովն գումարուած
 է 510-ին: Բարգէնի Բ. թղթի մէջ ևս կտեսնուի
 ժողով մը. որովհետեւ թուղթը կառաքուի կաթուղիկո-
 սէն, եպիսկոպոսներէն «ըստ գաւառաց և ըստ տանց,
 յամենայն ուխտէս. եկեղեցւոյ մերոյ և յիշխանաց Վարդայ
 Մամիկոնից Տեառնէ և ի Հայոց մարզպանէն» և այլն.
 Գրութեան ժամանակն առաջին նամակէն շատ ուշ չերևար,
 որովհետեւ Վարդ տակաւին կենդանի է, որ ըստ Սեբէոսի
 «սակաւ ինչ» ժամանակ ապրեցաւ: Ուրեմն կարելի է դնել
 514.—515-ի մէջ երբ: Ապա յիշելով, որ մի Գ. թուղթ
 էլ, պայման նամակ կոչուած, գրած պիտի լինի Բարգէն
 կաթուղիկոսը Վրաց հետ միասին Քաղկեդոնի ժողովի և
 Լեւոն պապի տումարի դէմ (Իրիք թղթոց էջ 165, 182—
 183) ուր շեշտուած է եղել Հայերի և Վրացիների միաբա-
 նութիւնը, աւելացնում է. «Արդ՝ որովհետեւ այս թուղթն
 գրուած է ժողովի մը մէջ, ուր ներկայ գտնուած են Հայոց,
 Վրաց, Աղուանից կաթուղիկոսը ևս, և նշումով են Քաղ-
 կեդոնի Ս. Ժողովն ու Մեծին Լիանի տումարը «Զենոնի
 բարեբանելոյ թագաւորին Հոռոմոց» թղթոյն համեմատ,
 չի կրնար այս ժողովն նոյն ըլլալ Ա. և Բ. թղթոց մէջ
 յիշատակուած ժողովոց հետ: Ժողովը գումարուած
 կերևայ Ա. և Բ. ժողովներու մէջ տեղը, իբր
 512—3, վասն զի Բ. թղթի մէջ Քաղկեդոնի ժողովն
 արդէն մոլորական կհամարուի և Զենոնի Հենոտիկոնի
 վարդապետութեան քաջ յարեալ, Ըստ Հ. Գաթըրճեանի

Հայք առաջին անգամ հոս ընդունեցան Վրաց և Աղուանից հետ Զենոնի Հենոտիկոնն, որով և Քաղկեդոնի ժողովոյն սահմանն մերժեցին»։ Եւ այս ժողովը գումարուած պիտի լինի ոչ թէ Դուինուժ, այլ Վաղարշապատում 512|13 թուին։

Մենք գիտմամբ ընդարձակ կերպով և իւր իսկ խօսքերով մէջ բերինք պատճառաբանութիւնները, որպէսզի թիւրիմացութեան ոչ մի առիթ չլինի։ Տեսնենք այժմ, թէ որքան հիմք ունին այդ ենթադրութիւնները։

Ամենից առաջ բոլորովին անվիճելի է, որ Կաւատայ ժլ. տարին Բաբգէնը մի ժողով է գումարել Դուինուժ և ոչ այլ տեղ, ինչպէս այդ պարզ կերպով շեշտուած է ժողովական թղթի մէջ. «Ժողովեալ էաք յԱյրարատ գաւառ, յոստանն Հայաստան աշխարհիս ի Դուին քաղաք»¹։ Այլ ժողով Բաբգէնի օրով գումարուած և այլ տեղ մենք չենք ճանաչում։ Այդ պատճառով էլ մեր գրքում ասել ենք, որ ժողովը գումարուած է եղել Դուինուժ։ Այդ ժողովի տեղի մասին վէճ ուրեմն լինել չի կարող։ Բայց ոչ միայն տեղի, այլ և ժամանակի մասին խնդիր յարուցանելը յառաջ է գալիս գործին լաւ տեղեակ չլինելուց։ Չնայելով Զամասպի ապստամբութեան ու Կաւատի թագաւորութեան ընդհատուելուն, Կաւատի ժլ. տարին այնուամենայնիւ պէտք է հաշուել 506-ը, և ոչ երբէք 510։

Զարմանալի է, որ Կաւատի թագաւորութեան համար վկայութեան կոչելով Նեօլդեկէին, Միսիթարեան հայրերը չեն հետաքրքրուել տեղեկանալու նրա կարծիքը հէնց իրենց շօշափած խնդրի մասին։ Եթէ նորա այդ արած լինէին, նախ սխալից ազատ կմնային և ապա՝ այնպէս վստահ և վճռական կերպով չէին պնդի, թէ «հիմակուն ժամանակս յայտնի բան է և որոշ գիտենք, թէ ինչպէս գործածած են Պարսկաստանեայք և մեր Հայք, այսինքն՝ թողլով մէկդի Զամասպայ թագաւորութեան 4 տարին, հաշ-

1) Թուղթ Հայոց ի Պարսս առ ուղղափառս, Գիրք Թղթոց, էջ 42.

ուելով միայն իւր կառավարութեան տարիները»։ Չէին պնդի և խնդիր ամենեւին չէին յարուցանի, ասում ենք, որովհետեւ կտեսնէին, որ Կաւառը ինքը այդ 4 տարին հաշուել է և հոգ է տարել, որ այդպէս էլ հաշուեն իւր հպատակները։ Բայց աւելի լաւ է, լսենք Նեօլդեկէին¹։ Նրա ասելով Կաւառը մեռել է 43 տարի երկու ամիս թագաւորելուց յետոյ, 531 թուականի սեպտեմբերի 13-ին։ 43 տարի երկու ամիս իշխանութիւն է վերագրում նրան Մալալան և աւանդութիւնն էլ համաձայն է նրա հետ։ Աւելի կարեւոր նշանակութիւն ունի սակայն այն, որ նրա թագաւորութեան տարեթուերը իւր դրամների վրայ յիշուած մինչև 43 հասնում են։ «Այդպիսով նրա առաջին տարին կլինի 488 թուականի յուլիսի 22-ին սկսւողը։ Նրա թագաւորութեան միջոցին են ընկնում նաև իւր եղբոր ու հակառակորդի՝ Ջամասպի տարիները։ Սրա դրամները կրում են 1—3 տարեթիւը։ Դրանով նա կամենում էր որոշ կերպով իւր իշխանութիւնը իբրև նոր, անկախ ցոյց տալ։ Բայց հէնց որ Կաւառը նորից ասպարիզի վրայ երևաց, իսկոյն իւր դրամների վրայ էլ տարեթուեր նշանակեց, որով նա սեպհականեց Ջամասպի տարիները և նրան յայտարարեց այդպիսով բռնապետ։ Այդ հաշիւը (դրամների վրայ) սկսւում է նրա 11-րդ տարով և ինչպէս ասացինք, գնում է մինչև 43-րդը։ Նրա 11-րդ տարին կլինէր ուրեմն 498 թուի յուլիսի 20-ին սկսւողը, որ և հաւասար կլինէր Ջամասպի Գ. տարւան, Ջամասպի Ա. տարին այդպիսով կլինի 496-ի յուլիսի 20-ին սկսւողը²»։

1) Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari übersetzt und mit ausführlichen Erläuterungen und Ergänzungen versehen von Th. Nöldeke. Leyden, 1879. Excursus. I. Chronologie der Sasaniden, էջ 427—428.

2) Kawādh starb... nach einer Regierungszeit von 43 Jahren und 2 Monaten am 13. September 531, 2 Monate nach dem Beginn des neuen persischen Jahres.... 43 Jahr giebt ihm auch die gewöhnliche Überlieferung, und bis 43 gehen die Jahreszahlen auf seinen Münzen. Sein erstes Jahr ist also das am 22. Juli 488 beginnende.

Կաւատից առաջ նոյն կերպ վարուել է Պերոզը, որի դրամների վրայ առաջին անգամ տարեթուերը հանդէս են գալիս, սեպհականելով Հորմիզդ III-ի երկու տարին, թէև ինքը դեռ թագաւոր չէր, այլ միայն թեկնածու արքայական դահլի թէև նա 459 թուին է արքայից արքայ դառնում, բայց այդ թուականը հաշուում է իւր Գ. տարին, դահակալութեան սկիզբն ընդունելով 457-ին:

Ուրեմն, այս բոլորից յետոյ ոչ մի կասկածի խնդիր չիւնել չէ կարող Դուինի ժողովի թուականն ևս. ժողովը տեղի է ունեցել Կաւատի ԺԸ. տարին, որ թէ Կաւատի, թէ ժամանակագիրների և թէ ամեն տեսակ հաշուով կլինի 506 ԹՈՒԱԿԱՆԸ և ոչ թէ 510-ը:

In seine Zeit hinein fällt nun die seines Bruders und Rivalen G'amâsp. Die Münzen desselben zeigen die Jahreszahlen 1—3; er wollte somit ausdrücklich seine Regierung als eine neue, selbständige hinstellen. Aber als Kawâdh wieder auf dem Schauplatz erschien, versah er seine Münzen auch mit Jahreszahlen, wodurch er sich die Jahre des G'amâsp aneignete und diesen für einen Usurpator erklärte. Diese Zählung beginnt mit seinem 11. Jahre und geht dann, wie gesagt, bis an sein 43-stes. Sein Jahr 11 ist das am 20 Juli 498 beginnende. Die Münzen dieses Jahres scheinen sehr selten zu sein; er hatte damals wohl erst einen Teil des Reiches in Händen, und das Jahr ist vermuthlich dasselbe, welches sein Bruder als sein drittes zählt ».

Նեոլղեկէն մինչև անգամ ծանոթութեան մէջ (չ 427) զարմանք է յայտնում, որ ուրիշ կերպ մտածողներ կան. « Es ist seltsam, dass Mordtmann als möglich annehmen kann, ein orientalischer Fürst in der Lage Kawâdh's habe für die Zeit seiner Ausschliessung vom Thron den Rivalen nachträglich als legitim anerkannt. Dass die Datierung der Münzen eben von seiner Wiedereinsetzung an einen bestimmten Zweck hat, grade wie die bei Pêrôz und bei G'amâsp, ist doch deutlich. Die chronologische Feststellung des Todesjahres von König Pêrôz entzieht jener Annahme allen Boden ». 484-ի յունուար 14-ին արևի լիակատար խաւարումն է եղել, ինչպէս պատմում է Եղիա ժամանակագիրը (Anm. zu Barh. Hist. eccl. II, 65) և այդ ժամանակ մեռել է Պերոզը: Նրան տալիս են ոմանք 24—25 և մեծ մասամբ 27 տարի, հաշուելով եղբոր երկու տարին ևս նրա վրայ: Եթէ 24/25 հաշուենք կատանանք, սկիզբը 459-ին, իսկ եթէ 26 կամ 27, 457-ին. (Հմմտ. վերերը):

Անցնենք այժմ միւս խնդրին: Հ. Ն. Ակինեանն ասում է, թէ «Բարգէնի Բ. թղթի մէջ ևս կտեսնուի ժողով մը, որովհետեւ թուղթը կառաքուի կաթուղիկոսէն, եպիսկոպոսներէն ըստ գաւառաց և ըստ տանց, յամենայն ուխտէ Ս. եկեղեցւոյ մերոյ և յիշխանաց...» և այլն: ապա Բ. թղթի գրութիւնն ու «Ժողովը» դնում է 514—515-ին (1904-ին գրած յօդուածում Հանդ. ամս. էջ 211), այն ինչ Բարգէնի կաթուղիկոսութիւնը դնում է վերջին յօդուածում (Հանդ. ամս. 1908. էջ 169) 506/07—512/13: Այստեղ պէտք է նկատենք, որ Հ. Ն. Ակինեանը սխալւում է, կարծելով թէ Բարգէնի Բ. թուղթն ևս ժողովական թուղթ է: Եթէ այդ թուղթը որ և է ժողովում գրուած լինէր, անպատճառ յիշուած կլինէին թղթի սկզբում կամ վերջում անուն անուն ըստ ներկայ եպիսկոպոսները, ինչպէս այդ սովորութիւն է այդպիսի թղթերի մէջ: Այստեղ թղթին ստորագրել են հոգևորականներից միայն Բարգէն կաթուղիկոսը և իւր գլխաւոր աթոռակիցը՝ Տարօնի եպիսկոպոս Սերշապուհը, անշուշտ ամբողջ Հայոց եկեղեցու կողմից: Ամբողջ նամակում և ոչ մի ակնարկ կամ խօսք որ և է ժողովի մասին: Հ. Ն. Ակինեանին սխալեցնողը «Եւ այլոց եպիսկոպոսաց Հայոց որք ըստ գաւառաց և ըստ տանց» խօսքերն են, որոնք սակայն նշանակութիւն ունենալ չեն կարող, քանի որ եպիսկոպոսների անունները չկան, որ անհնարին կլինէր, եթէ որ և է ժողովում խմբագրուած լինէր այդ թուղթը:

Բայց այս խնդիրը երկրորդական է. շատ աւելի կարևոր է Հ. Ն. Ակինեանի միւս ենթադրութիւնը, որի համաձայն մի ուրիշ ժողով պիտի գումարած լինի Բարգէնը 512/13-ին Վաղարշապատում, ուր հայերը մերժել են Քաղկեդոնի տաճանը և ընդունել Ջենոնի Հենտրիկոնը: Տեսնենք թէ այդպիսի մի ժողով ընդունելու հիմք կայ, և կարևոր է այն որ և իցէ խնդիր բացատրելու համար:

Հ. Ն. Ակինեանը գրում է¹. «Ժողովոյն ներկայ էին.

1) Հանդ. Ամս. 1908. էջ 169.

Վրաց Գաբրիէլ կաթողիկոսն իւր եպիսկոպոսներով, Աղուանից և Սիւնեաց եպիսկոպոսները և այլ բազմաթիւ ազատորեար (Գիրք թղթոց 177), Վրաց եպիսկոպոսաց անունները պահուած են, թէպէտ «ի կարի ծածուկ և այլաձեք», Աբրահամ կաթողիկոսի առ Կիւրիոն երրորդ թղթին մէջ (Գիրք թղթոց, 182—183, հմտ. Ուխտանէս Բ. գլ. Ծ)»։ Այն հանգամանքը ուրեմն գլխաւորապէս, որ Վրաց կաթողիկոսը իւր 24 եպիսկոպոսներով չէ յիշուած Բաբգէնի 506-ի ժողովական թղթի մէջ, իսկապէս առիթ է տուել Հ. Ն. Ակինեանին, և ինչպէս մեզ յայտնի է, նաև ուրիշներին, մի Բ. ժողով էլ ենթադրելու, յատկապէս մասնակցութեամբ Վրաց և Աղուանից Մենք կոեսենք, որ այդպիսի ժողով ընդունելու հիմքերը ոչ միայն բոլորովին խախտւած են, այլ գրեթէ գոյութիւն չունին։

Այդպէս՝ ասում են, որ այդ ժողովը գումարուած պիտի լինի 506-ի ժողովից յետոյ և ոչ թէ Դուինում, այլ Վաղարշապատում։ Ժողովի տեղը Վաղարշապատն ընդունելու վկան գլխաւորապէս Յովհաննէս կաթողիկոսն է, որ հետեւեալն է ասում. «Բաբգէն առնէ ժողով եպիսկոպոսաց Հայոց, Վրաց և Աղուանից ի նոր քաղաքի ի սուրբ կաթողիկէին, ի մայրն եկեղեցեաց Հայոց¹⁾»։ Յայտնի չէ մեզ, թէ ինչ հիման վրայ Հ. Ն. Ակինեանը այդքան մեծ նշանակութիւն է տալիս Յովհաննէս կաթողիկոսի վկայութեանը։ Մենք նրան այդպիսի նշանակութիւն տալ չենք կարող, որովհետեւ բաւական է Յովհաննէս կաթողիկոսից միայն 2 երես կարգալ, հէնց թէկուզ յիշուած 36 և 37 երեսները, համոզուելու համար, թէ որչափ ճշմարտապատում է նա։ Օրինակ Վարդան Մամիկոնեանի ապստամբութիւնն ու Սուրէն մարզպանի սպանութիւնը Դուինում և Հայ նախարարների Յունաց երկիր փախչելը դնում է Ղևոնդ կաթողիկոսի օրով 530-ական թուականներին, այն ինչ ժամանակակից Յովհաննէս Եփեսացի պատմիչն ասում է, որ այդ դէպքն եղել է 571 թուին և Յովհաննէս Բ. Գա-

1) Յովհ. կաթողիկոս, էջ 36.

բեղենցու օրով, որ նոյնպէս Կ. Պօլիս է փախել, պատմել Յովհաննէս Եփեսացուն ամբողջ ապստամբութեան մանրամասնութիւնները և երկու տարուց յետոյ մեռել ու թաղուել Կ. Պօլսում: Այնպէս որ Յովհաննէս Պատմաբանը մեր կարծիքով վստահելի աղբիւր համարուել չէ կարող:

Միւս աղբիւրը, որ խկապէս աւելի դեր է կատարել Վաղարշապատը Բաբգէնի ժողովի տեղն համարելու մէջ, Յովհան Օձնեցուն վերագրուող «Սակս ժողովոց, որ եղէն ի Հայք»¹ գրութիւնն է, որի մէջ կարգում ենք. «Հինգերորդ ժողով արար Բաբգէն ի Քաղաքուդաշտի, ի յԺԸ. երրորդ ամի թագաւորութեանն Կաւատայ արքայի, յաղագս չար հերձուածոյն Ակակայ և Բարսուժայի, որք պեղծ աղանդաւն վարժեալ անիծեալ ախտիւն Նեստորի, ջանային շիջուցանել զուղղափառ հաւատս կողմանց արեւելից, և տնկել զժանդացեալ որոմն գաղձին վնասակարի Նեստորի անիծելոյ: Վասն որոյ գիր արարեալ Տէր Բաբգէն, սահման կապելով, թէ իւ պատրեալ խաբեսցեն զձեզ բանք դոցա, քանզի մեք Հայք, Հռոմք, Վիրք և Աղուանք մի խոստովանուածութեամբ եմք հաստատեալ ճշմարիտ հաւատով ի լաւ անդր, զոր աւանդեցին մեզ ս. հարքն յերիս ժողովս. ոչ ընդունիմք զայդպիսի բանս հայհոյութեան, այլ նշովեմք միաբան զնմանիս նորա. և ևս մանաւանդ, որք կցորդին զկնի պիղծ աղանդոյն նոցա, նզովեալ եղիցին, և ի սրբոյ եկեղեցւոյ արտաքս մերժեսցին»²:

Խնդիրը այստեղ սակայն չափազանց պարզ է: Ի՞նչ է հասկացել «Սակս ժողովոց»-ի հեղինակը Քաղաքուդաշտ ասելով, արդեօք անպատճառ Վաղարշապատ, թէ գուցէ Դուինն էլ այդպէս կոչուել է, որոշ կերպով ասել չենք կարող: Յամենայն դէպս յետագաների բերանում Քաղաքուդաշտը Վաղարշապատն է: Բայց այնուամենայնիւ արեւի

1) Գիրք Թղթոց, էջ 220—233.

2) Գիրք Թղթոց, էջ 220—221.

նման պարզ է, որ «Սակս ժողովոց»-ի հեղինակի յիշած Բաբգէնի ժողովը և Բաբգէնի Ա. թղթի մէջ յիշուածը բոլորովին նոյնն է։ Այդ բանը երևում է ոչ միայն նրանից, որ երկուսի մէջ էլ ժողովի թուականը յատկապէս յիշուած է կաւատի ժ.Լ. տարին, այլ նաև նրանից, որ ժողովի նիւթն ևս երկու ազգիւրների մէջ միևնոյնն է՝ Նեստորականների, Ակակի և Բարձումայի խնդիրը Պարսկաստանում։ Մինչև անգամ Բաբգէնի նամակից գրեթէ բառացի կտոր կայ մէջ բերուած «Սակս ժողովոց»-ի մէջ։

Բաբգէնի թուղթ ¹.

Սակս ժողովոց ².

«Եւ զի կամեցայք ի մէնջ վասն նորին իրաց ուսանել, ծանուցանեմք ձեզ, եթէ Հոռոմք և մեր Հայք, և Վիրք և Աղուանք զհայհոյութիւնս զայս ոչ ընկալաք և ոչ ընդունիմք և ոչ հաղորդիմք և ոչ հաւատամք, այլ և նզովեմք, որ այսպէսն ասեն և ուսուցանեն»։

«Գիր արարեալ Տէր Բաբգէն, սահման կապելով, թէ իւր պատրեալ խաբեսցեն զձեզ բանք դոցա. քանզի մեք Հայք և Հոռոմք, Վիրք և Աղուանք մի խոստովանութեամբ եմք հաստատեալ ճշմարիտ հաւատով ի լուանդր, զոր աւանդեցին մեզ սուրբ հալքն յերիս ժողովսն. ոչ ընդունիմք զայդպիսի բանս հայհոյութեան, այլ նզովեմք միաբան զնմանիս նորա»։

Կարծում ենք, որ մեր ասածի ճշտութեան մասին ոչ մի կասկած այլ ևս չի լինել չի կարող. ժողովը եղել է Գուինում, և եթէ «Սակս ժողովոց»-ի հեղինակը Քաղաքուգաշտում կամ Վաղարշապատում է գումարուած համարել այդ ժողովը, խոշոր սխալ է արել, քանի որ Բաբգէնի թղթի մէջ, ինչպէս վերև տեսանք, որոշ կերպով Գուինն յիշուած է իբրև ժողովատեղի։

Հ. Ն. Ակինեանը Հանդ. Ամս. 1908. էջ 169 շար. վերջին ծանոթութեան մէջ աւելացնում է հետեւեալը.

1) Գիրք Թղթոց, էջ 46.

2) Գիրք Թղթոց, էջ 221.

«Ժողովքիս (իմն նրա կարծիքով 512/13-ին Վաղարշապատում գումարուած ժողովը Վրաց հետ միասին) ծանօթ կերեայ Բեթ-Արշամացի Սիմէօն եպիսկոպոսը, երբ կգրէ Անատաա կայսեր օրով, թէ Հենոտիկօնն կընդունին և իւր հաւատքին կհեռեն այժմ և ունին յայանի Վրաստանի (Gurzan) 33 եպիսկոպոսք իրենց թագաւորներու և նախարարներու հետ, ինչպէս և Պարսկահայոց 32 եպիսկոպոսք իրենց մարզպաններու հետ, Assemani Bibl. Or. I, 355 »:

Զարմանալի է, որ Հ. Ն. Ակինեանը այդ տեղեկութեանը ծանօթ լինելուց յետոյ էլ սխալներ լինելէ մնում և չի կարողանում ուղիղ եզրակացութիւնը դանել: Սիմէօն Բեթ-Արշամացին յայանի է իբրեւ նեսասրականութեան տմենականադի հակառակօրդ, որ ոտքի տակ է տուել ամբողջ Պարսից պետութիւնը յայներից, հայերից և ասորիներից փաւերթողթեր հաւաքելու, որ նրանք հեռու են նեսասրի վարդապետութիւնից¹: Մենք արդէն ապացուցել ենք, որ Սիմէօն Բեթ-Արշամացին յիրաւի Հայաստան էլ եկել է Բարդէնի կաթողիկոսութեան օրով, երբ հայերը կաւատի Ժ. տարին, 506 թւին, ժողովի էին հաւաքուած Դուինում, յիշուած է Բարդէնի Ա. թղթի մէջ իբրեւ «Շմաւոն Բերդաշմայ երէց»², հայերից էլ դաւանական թուղթ է վերցրել, որ նրանք հեռու են նեսասրականութիւնից և որ այդ դաւանական թուղթը հէնց մեր ձեռքն հասած Բարդէնի Ա. թուղթ համարուածն է³: Ուրեմն Սիմէօն Բեթ-Արշամացին ոչ միայն ծանօթ է հայոց մի ժողովի, այլ անձամբ իբրեւ Պարսից ուղղափառներ ի կողմից ուղարկուած մի մարդ ներկայ է եղել ժողովին, Բայց այդ ժողովը ոչ 512/13-ին է եղել և ոչ էլ Վաղարշապատում, այլ ԴՈՒԻՆՈՒՄ եւ 506 թվին: Որ և իցէ կասկած յա-

1) Հմմտ. Barhebr. Chron. eccl. III, 85 կամ մեր Die armenische Kirche, էջ 35.

2) «դ» և «բ» բաղաձայների տեղափոխութիւն.

3) Տես այդ բոլորի մասին մեր Die armenische Kirche etc. էջ 34—39. յատկապէս 34—36.

բուցանել այդ մասին թէ անհնարին է և թէ անտեղի, քանի որ ժողովի վաւերաթուղթն է մեր առաջ:

Այս լուրջ ուշադրութեան արժանի է նաև այն հանգամանքը, որ Բարդէնը հէնց իւր Ա. թղթում, 506-ին գրած, շեշտում է Հայերի, Հոռոմիների, Վրացիների և Աղուանների համաձայնութիւնը դաւանութեան խնդրում: Եթէ Հայերը, վրացիները ու աղուանները համաձայն են հոռոմիների հետ, այդ կարելի է միայն այն մտքով հասկանալ, որ Զենոնի Հենոտիկոնը ընդունելութիւն է գտել արդէն այդ երկիրներում: Ուրիշ կերպ հասկանալ անկարելի է այն պարզ պատճառով, որ Քաղկեդոնի դաւանութիւնը կայ մէջ տեղւոյ եզրակացութիւնն այն է ուրեմն, որ 506 թուից առաջ արդէն կամ գոնէ ամենաուշը այդ թուին Հայերը, Վրացիք և Աղուանները պէտք է Զենոնի Հենոտիկոնը ընդունած լինին և Հոռոմիների հետ համաձայնած: Վերև յիշեցինք, որ Սիմէօն Բեթ-Արշամացին տեղեկութիւն է տալիս, որ Հայերն ու Վրացիք, առաջինները 32 եպիսկոպոսներով, վերջինները 33 եպիսկոպոսներով ընդունել են իւր ժամանակ Զենոնի Հենոտիկոնը¹: Մեր կարծիքով այդ բոլորը տեղի է ունեցել Բարդէն կաթողիկոսի ժողովում, 506 թուին, Դուինում:

Այս պարզ և շատ հաւանական ենթադրութիւնը շատերի համար կասկածելի է թուում միայն այն պատճառով, որ Բարդէնի Ա. թղթում չի յիշուած ամենեւին Զենոն կայսեր միութեան հրովարտակը մի կողմից, իսկ միւս կողմից չեն յիշուած անուն անուն նաև Վրացիք և Աղուանները, որոնք ներկայ են եղել ժողովին: Բայց պէտք է ի նկատի ունենալ, որ այդ չյիշուելը իւր պարզ ու հասկանալի բացատրութիւնն ունի: Պարսկաստանի «ուղղափառ» (իմա միաբնակ) քրիստոնեաների մէջ մեծ յուզումն էր ընկել Ակակի ու Բարժումայի, առհասարակ ամբողջ Նեստորական շարժման պատճառով, որովհետև Նեստորականները Հռովմէական

1) Epistola Simeonis Beth-Arsamensis de Barsauma, episcopo Nisibeno. Assemani, Bibl. Orient. I, 355.

պետութիւնից քշուելուց յետոյ Պարսկաստան էին ապա-
ւինել։ Այնտեղ կարիք էր զգացուել իմանալու, թէ ի՞նչ
դիրք են բռնել հարեան եկեղեցիները դէպի Նեպոտ-
րականութիւնը և այդ պատճառով էլ Պարսկաստանից
մի քանի հոգևորականներ էին ուղարկուել, ի թիւս որոց
և յայտնի Սիմէօն Բեթ-Արշամացին, հարեան եկեղեցիներ-
բից, ուրեմն նաև հայերից, դաւանութեան թուղթ բերե-
լու։ Այդ մարդիկը Դուին են հասնում՝ այն ժամանակ, երբ
Բաբգէնի ժողովն էր, և Հայոց կաթողիկոսը իւր եպիս-
կոպոսներով նրանց հականեպոտրական դաւանական դիրք
տալիս։ Խնդիրն այնքան պարզ է և բնական, որ ուրիշ
կերպ սպասել էլ չի կարելի և ամենևին զարմանալի էլ չէ
Հենոտիկոնի չյիշուելը Բաբգէնի թղթում։ Թուղթը գրուած
է որոշ նպատակով և որոշ խնդրի համար և այդ խնդրից
դուրս ոչնչի մասին չի խօսուած։ Զպէտք է մոռանալ, որ
Բաբգէնի թղթում՝ մինչև անգամ չէ յիշուած, թէ ինչու
համար էին հաւաքուել այդչափ եպիսկոպոսներն ու իշխան-
ները Դուինում¹։ անշուշտ այն պատճառով, որ այդ դուրս էր
Պարսից «ուղղափառներին» գրած թղթի բովանդակութեան
շրջանակից։ Կասկած չկայ, որ ժողովը Պարսից քրիստոնեա-
ների տարակուսանքները լուծելու համար չէր, ժողովը արգէն
գումարուած էր, երբ նրանց պատգամաւորները Դուին
հասան։ «Վասն զի ԺԸ, ամի Կաւատայ արքայից արքայի,
մինչդեռ ես Բաբգէն Հայոց եպիսկոպոսապետ ամենայն
եպիսկոպոսաւք և վանականաւք և նախարարաւք ժողո-
վեալ էաք յԱյրարատ գաւառ, յօստանն Հայաստան
աշխարհիս ի Դուին քաղաք, եկեալ հասին առ մեզ
արք ոմանք, որք առացին զինքեանս լինել ի կողմանցդ
յայդցանէ, ի Տեսրոնէ և ի Գարմիկանէ և ի Վհհարտաշիր
Նահանգէ . . . »²։

Ուրեմն ժողովի գումարման պատճառներն այլ էին.
իսկ այդ պատճառները կարող էին լինել մի կողմից ներ-

1) Հմմտ. Գիրք Թղթոց, 41—42.

2) Գիրք Թղթոց, 42.

քին խնդիրները, միւս կողմից Հենստիկոնի ընդունելութիւնն ու դրանով Քաղկեդոնի որոշումների լուեւայն մերժումը¹, ինչպէս տեղեկացնում է մեզ Սիմէօն Բեթ-Արշամանցին, թէ այդ ժամանակ Հայերն ու Վրացիները ընդունել են Հենստիկոնը, Որ Քաղկեդոնականութիւնն յիշատակուած չէ որոշ կերպով, ոչինչ չէ ապացուցանում Դուինի Բ. ժողովի (554) ժողովական թղթի մէջ էլ չէ յիշատակուած այն, այլ խօսւում է Նեստորականութեան մասին միայն, թէև պարզ է, որ Քաղկեդոնականութիւնն ևս վերջնականապէս մերժուած է այդ ժամանակներից սկսած²։ Դրա պատճառն այն է, որ Զ. դարում, և առհասարակ, միաբնակները «Նեստորական» ասելով մեծ մասամբ «Քաղկեդոնական» էլ են հասկացել և երկուսնունները միմեանց փոխարէն անխտիր դորձածել, Քաղկեդոնականութիւնը ոչ առանց որոշ իրաւունքի համարելով վերադարձ դէպի Նեստորականութիւնը³։

Մնում է պատասխանել վերջին խնդրին, եթէ յիրաւի Բարդէնի 506-ի ժողովում, Դուինում, ներկայ են եղել նաև Վրաց և Աղուանից եպիսկոպոսները, ուրեմն Աբրահամի Դ. թղթում առ Կիւրիոն⁴ յիշուած ժողովը նոյնն է, ինչ որ 506-ի ժողովը Դուինում, ինչպէս մենք իբրև շատ հաւանական ենթադրում ենք, հապա ինչպէս է, որ Բարդէնի թղթում «ի Պարսս առ ուղղափառս» չեն յիշուած Վրաց և Աղուանից եպիսկոպոսները, Այդ հանգամանքը, որ շատերին դժուարացնում է ենթադրեալ ժողովները նոյնն համարելու և թիւրիմացութիւնների տեղիք է տալիս, մեր կարծիքով նոյնպիսի հեշտութեամբ վերանում է, ինչպէս բոլոր միւսները, Պարսկաստանից եկած պատգամաւորները

1) Տես մեր Die armen. Kirche, էջ 31 շար.

2) Տես Գիրք Թղթոց, 72—75. և մեր Die armen. Kirche, 46.

3) Հմմտ. G. Krüger, «Monophysiten» ընդարձակ յօդուածը գերմանական Realenzyklopädie für protest. Theologie und Kirche-ի մէջ, 3-րդ հրատարակութիւն, հատոր 13, էջ 399:

4) Գիրք Թղթոց, 180—184.

կամենում էին Հայերից դաւանութեան գիր վերցնել և ամենեւին կարիք չկար, որ Հայերի տուած դաւանական գրին (Բաբգէնի Ա. թուղթ համարուածը, Գիրք Թղթոց, 41—47), որ «Հաւատոյ նամակ» է կոչուում, ստորագրէին նաև Վրաց և Աղուանից եպիսկոպոսները: Աբրահամ կաթողիկոսի Գ. թղթի մէջ էլ առ Կիւրիոն անուն անուն յիշուում են միայն Վրաց եպիսկոպոսները, որովհետեւ այս դէպքում միայն այդ էր կարևոր, առանց Հայերի և աղուանից եպիսկոպոսների յիշատակութեան: «Արդ՝ այս երանելի եպիսկոպոսներս, որ յաշխարհէ ձերմէ էին, և ընդ Աղուանիւք և ընդ Սիւնիւք ի Հայս գիպեցան յաւուրս Բաբկենայ Հայոց կաթողիկոսի, յայն ժողովն, յորում անիծան ի նոցանէն միաբանութեամբ ժողովն Քաղկեդոնի և տումարն Լեոնի¹»: Ինչպէս որ այստեղ կարևոր չէ համարուել մէկ մէկ գրել բոլոր հայ, վրացի և աղուան եպիսկոպոսների անունները, որովհետեւ խօսքը միայն վրացիներին է վերաբերում, այնպէս էլ Բաբգէնի նամակում կարևոր չեն համարել գրելու Վրաց և Աղուանից եպիսկոպոսների անունները, որովհետեւ այդ նոսմակը գրուած է ՄԻԱՅՆ հայերի կողմից:

Ամենեւին կարևոր չէին Վրաց և Աղուանից եպիսկոպոսների անունները Բաբգէնի Ա. թղթում ոչ միայն այն պատճառով, որ թուղթը գրուած էր հայերի կողմից, այլ մանաւանդ այն, որ ինչպէս մի քանի ակնարկներ ու տեղեկութիւններ ցոյց են տալիս, Պարսկաստանից եկած պատգամաւորները նոյնպիսի դաւանութեան գիր, ինչպէս հայերինն է, վերցրել են նաև միւս ազգերից՝ վրացիներից և աղուաններից: Աբրահամի Գ. թղթի մէջ առ Կիւրիովն յիշուում է, որ ժողովում «պայման նամակ» են տուել միւսմեանց հաւատոյ վերաբերեալ իւրաքանչիւր ազգ իւր լեզուով², «եւ զի պայման նամակն, որ հայերէն գրով էր, յապստամբութեանն կորեաւ, և թարգմանեցաւ այս յմերս»:

1) Գիրք Թղթոց, 183.

2) Գիրք Թղթոց, 183.

հայ քաղաքի ի հոռում գրոյ. քանդի և նորա ունէին ի մէնջ. և ստոյգ և սուրբ, որպէս արժան էր, չկարացին թարգմանել, զի են, որ քաջ յայտնի են եպիսկոպոսացդ և եպիսկոպոսարանացն անուանք, և են որ կարի ի ծածուկ և այլաձեք. Բայց թէ կամիք անուամբք եպիսկոպոսացն և յաջորդաւք տեղեացն և այլաձե անուամբք եպիսկոպոսացդ՝ որպէս գրեալ են, կարէք զստոյգ անուանս եպիսկոպոսարանացն գտանել, և զայլոցն ևս, քանդի և մեք զմերս, այդ տարազու մարթացեք գտանել, և մանաւանդ թէ զստոյման նամակն իսկ գտանիցէք ձերով գրով»։ Բայց այս ստոյման նամակը տրուած է փոխադարձաբար միմեանց, ինչպէս ասացինք, և ոչ թէ Պարսից «ուղղափառների» պատգամաւորներին։

Սակայն Բաբգէնի Բ. թղթում «ի Պարսս առ Ուղղափառս»¹ մի քանի խօսք կայ պահուած, որ մեզ միանգամայն հասկանալի է կացուցանում, թէ ինչու Վրաց և Աղուանից եպիսկոպոսները չեն յիշուած Հայոց հաւատոյ նամակի մէջ։ Այդ կտորը, որ վրիպել է տարբեր ժողովներ ընդունողների ուշադրութիւնից, հետեւեալն է. «... Այսուիկ վարիմք հաւատովք, զոր և գրեցաք իսկ ձեզ յառաջագոյն, Վրաց և Աղուանից միաբանու թեամբ, ԻԻՐԱՔԱՆՁԻԻՐ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳՐՈՎ, Եւ այժմ զնոյն երկրորդեցաք ի ձեռն հասարակաց եղբօր ըստ հաւատոյ՝ Սիմէոնի նախանձաւոր երիցու, զի մի ոք համարձակեսցի յայսմ հակառակել և ընդդիմանալ պատճառաւ առ ի մէնջ»²։

Այս պարբերութիւնը, յատկապէս «իւրաքանչիւր աշխարհի գրով» խօսքերը, պարզ և անվիճելի կերպով ասպայուցանում են, որ Բաբգէնի Ա. թղթի հետ միասին Դուինի 506-ի ժողովի մասնակից Վրաց և Աղուանից եպիսկոպոսներն էլ առանձին առանձին «Հաւատոյ նամակ» են տուել Պարսից ուղղափառների ներկայացուցիչներին,

1) Գրքք Թղթոց, 48—51.

2) Գրքք Թղթոց, 51.

իրենց ստորագրութիւններով վաւերացրած, ինչպէս մեր ձեռքն հասած Հայոց նամակն է, կամ Բարգէնի Ա. թուղթը: Այդ հասկանալի պատճառով էլ Հայոց նամակում չեն յիշատակուած Վրաց և Աղուանից եպիսկոպոսների անունները, ինչպէս և նրանց տուած թղթերում չէին լինի Հայոց եպիսկոպոսների անունները:

Այդպիսով մենք ինդիրը համարում ենք վերջնականապէս պարզուած և անփիճելի կերպով ապացուցուած:

Հայոց Բարգէն կաթողիկոսը, մեզ հասած բոլոր աղբիւրների տուած տեղեկութիւնների համաձայն, գումարել է միայն Մի ԺՈՂՈՎ ԳՈՒԻՆՈՒՄ, և ոչ մի ժողով Վաղարշապատում, իսկ այդ միակ ժողովը կայացել է անկասկած 506 ԹՈՒԱՅԱՆԻՆ Վրաց և Աղուանից մասնակցութեամբ, և այն ժողովն է, որ յիշուած է նաև Աբրահամ կաթողիկոսի Գ. թղթի մէջ առ Վրաց Կիւրիան կաթողիկոսը:

ԵՐՈՒԱՆԴ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԷՐ ՄԻՆԱՍԵԱՆՅ

26 Յունիսի 1908.

ՏԻՄՈԹԷՈՍ ԿՈՒԶԻ ՄԱՍԻՆ

Լրացուցումն եւ ուղղելիք

Արարատում տպած յօդուածումս (համար Մայիս—Յունիս) կարեւոր եմ համարում ուղղել հետեւեալները.

1. Էջ 572, տող 3, «552—556 քառամեակին» պիտի լինի «552—555 քառամեակին», ինչպէս որ է մի քանի տող ներքեւում (Արատապութեան մէջ արգէն ուղղուած):

2. Էջ 576, տող 13, «25, 29 կամ 30 օգոստոսի» պիտի լինի «24, 29 կամ 30 օգոստոսի». (արատապ. ուղղուած):

3. Էջ 587—588, § 21, (արատապ. էջ 27, տող 1—6), պիտի դուրս ձգուին հետեւեալ 6 տողերը, «Այս սահմանը կարելի է աւելի ևս սեղմել—վաթսունական թուերին»: Այստեղ տեղի է ունեցել աւելի կոպիտ թիւրիմացութիւն,